

گذری بر بنیان دبیرستان ایرانشهر یزد

● حسین مسرت*

اشاره

یکی از نکات محتوایی این فصلنامه معرفی مدارس ماندگار و اولین مراکز آموزشی بعد از دارالفنون در سایر نقاط ایران است. این مدارس، در پی گسترش مطالبات فرهنگی و آموزشی متأثر از دارالفنون، در اقصی نقاط کشور تأسیس شدند. قطعاً ایجاد این مراکز و به تبع آن تغییر و تحولات اجتماعی و فرهنگی که متأثر از تأسیس این مراکز است چشم‌انداز خوبی را برای محققان و پژوهشگران تربیتی و اجتماعی برای بررسی ترسیم می‌کند. در این شماره به بررسی مدرسه ایرانشهر یزد می‌پردازیم. ایرانشهر یزد بعد از تأسیس مدرسه کیخسروی در یزد تأسیس شده و تأثیرات اجتماعی و فرهنگی مهمی در آن منطقه داشته است.

مقدمه

پیش از تشکیل انجمن معارف در سال ۱۲۷۵ش. و تصویب قانون اساسی معارف در سال ۱۲۹۰ش. و قانون تشکیل و تأسیس شورای عالی معارف در سال ۱۳۰۰ش، آموزش در ایران یا به صورت مکتب‌خانه‌ای در خانه‌ها یا به گونه آموزش در مدارس علمیه صورت می‌گرفت؛ البته اگر از نمونه‌هایی مانند مدرسه دارالفنون در تهران (۱۲۳۰ش)، رشديه، مشیریه (۱۳۱۸ق)، نصیریه (۱۳۲۷)، تشکر (حدود ۱۳۲۸ق)، مرسلین، کیخسروی و خدادادی در یزد بگذریم. پس از روی کار آمدن و استقرار دولت پهلوی، در ۱۳۰۴ش، روند ساخت‌وساز مدارس به گونه‌ای دیگر شد. یکی از افراد علاقه‌مندی که در دوران پهلوی نخست بر مسند وزارت معارف نشست، علی‌اصغر حکمت (۱۲۷۱-۱۳۵۹ش) بود که به این روند شتابی دوچندان داد. در زمان وزارت او بر معارف ایران (۲۶ شهریور ۱۳۱۲، ۱۷ تیر ۱۳۱۷ش) اندیشه تأسیس دبیرستان‌هایی با شیوه نو و معماری سبک ایرانی و کلاس‌های مجهز، تالار، آزمایشگاه، باشگاه بدنسازی، کتابخانه، زمین ورزش و غیره شکل گرفت که با نام‌های بزرگان ایران مانند خیام نیشابوری در شهرضا؛ فردوسی در بندرانزلی

* فوق‌لیسانس سندپژوهی و پژوهشگر تاریخ hmasarrat@yahoo.com

و مشهد؛ حکیم نظامی در قم؛ سعدی در اصفهان؛ شاپور در کازرون؛ صفوی در اردبیل و یزد نامگذاری شد و مدارسی نیز با نام «ایران‌شهر» در چندین شهر تأسیس شد. دبیرستان ایران‌شهر هم‌زمان در دو شهر یزد و کرمان در سال ۱۳۱۴ ش. ایجاد شد. حکمت در سفری که به یزد داشت نخست کلنگ دبیرستان ایران‌شهر را بر زمین زد و سپس به کرمان رفت و مدرسه ملی زرتشتیان راه که در ۱۲۸۵ ش. بنیان شده بود، با رویکردی نو به دبیرستان ایران‌شهر کرمان تغییر نام داد. سپس مدرسه ایران‌شهر گرگان در سال ۱۳۱۴ ش. آغاز به کار کرد. اما کلنگ دبیرستان کنونی ایران‌شهر را علی‌اصغر حکمت در ۱۳۱۶ ش. زد و در ۱۳۱۷ ش. به‌طور رسمی آغاز به کار کرد. ساخت و آماده‌سازی برخی از این دبیرستان‌ها تا سال ۱۳۱۸ ش. به درازا کشید.

پیشینه

پس از آنکه در سال ۱۳۰۸ ش. به کوشش فرامرز ماستر، کاربری دبستان غیردولتی کیخسروی به دبیرستان تغییر یافت (ضمن آنکه در سال ۱۲۶۸ ش. به کوشش ارباب کیخسرو مهربان کیخسروی، نخستین دبستان یزد به نام دبستان کیخسروی بنا شده بود)،

در زمان علی‌اصغر
حکمت، بر وزارت
معارف و اوقاف و
صنایع مستظرفه
فکر ایجاد
ساختمانی برای
دبیرستان ایران‌شهر
در دستور کار قرار
گرفت

نخستین دبیرستان دولتی در یزد در سال ۱۳۱۳ ش. به نام ایران‌شهر تأسیس شد. در این دبیرستان نخست، کلاس اول متوسطه دولتی در فروردین ۱۳۰۶ ش. در دبستان نمره یک دولتی با دبیری آقای نیک‌آیین، که از تهران آمده بود، تشکیل شد و در همان سال، کلاس شبانه‌ای به نام «دارالمعلمین» شکل گرفت. پس از آن طی سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۲ ش. به ترتیب کلاس‌های دوم تا ششم دبیرستان در طول شش سال راه‌اندازی شد و به این ترتیب، دبیرستان دولتی کامل شد و سپس، از دبستان دولتی جدا شد و با نام مدرسه «دولتی نمره یک» مستقل به کار خود ادامه داد. در همان سال ۱۳۱۲ سید مهدی استوار، که مدیر دبستان دولتی نمره دو بود، نظامت دبیرستان دولتی را عهده‌دار شد (مرآت، ۱۳۹۲).

دبیرانی که طی سال‌های ۱۳۰۶ تا ۱۳۱۲ ش. به تدریس در این مدرسه پرداختند عبارت بودند از آقایان: دکتر سید علی محمد مدرسی (دبیر فرانسه و طبیعیات)، نیک‌آیین، علی فقیه، علی‌اصغر عدالت (دبیر ریاضیات)، سید احمد مهینی یزدی (فردید) (دبیر ادبیات) که از تهران به یزد آمده بود، دکتر محمد طاهری (ریاضیات) و خانم کوئنکا (دبیر فرانسه) که ایشان مدیر دبستان اتحاد آلیانس یزد بود.

در فروردین ۱۳۱۳ ش، در زمان علی‌اصغر حکمت، بر وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه فکر ایجاد ساختمانی برای دبیرستان ایران‌شهر در دستور کار قرار گرفت. پس از آن، دبیرستان از منزل آقا صادق کوراوغلی (بعداً مکان عدلیه و دبیرستان مروج شد)، که در پشت مسجد امیرچقماق واقع بود، به محل اداره فرهنگ یزد، در خیابان پهلوی (امام خمینی کنونی) انتقال یافت. این مکان بعدها در اختیار مخابرات یزد قرار گرفت و مدتی دبیرستان با اداره فرهنگ در یک ساختمان قرار داشت تا اینکه محل کنونی دبیرستان ایران‌شهر ساخته شد. در سال ۱۳۱۳ ش، علی‌اصغر حکمت به یزد آمد و مدرسه را به ساختمان جدید منتقل و به نام «ایران‌شهر» نامگذاری کرد (همان).

اما در هفته‌نامه امرداد چنین آمده است: «در سال ۱۳۱۴ شمسی آقای علی‌اصغر حکمت هنگامی که کلنگ مدرسه‌ای را در یزد به نام ایران‌شهر به زمین زد و سپس به کرمان مسافرت کرد، مدرسه زرتشتیان کرمان را به نام مدرسه ایران‌شهر کرمان تغییر نام داد.» (یزد فردا، ۱۳۹۹).

در برخی منابع آمده است: «عملیات ساختمانی در ۱۵ فروردین ۱۳۰۵ آغاز گردید و در مهرماه ۱۳۰۵ مراحل گودبرداری و پی‌کنی و در اردیبهشت ماه ۱۳۰۶ پی‌ها آماده شد. نخستین سنگ بنای این ساختمان با حضور علی‌اصغر حکمت، وزیر معارف وقت، بنا نهاده شد و در آبان ماه ۱۳۱۰ تمام کارهای ساختمان به پایان رسید. عملیات ساختمانی آن در ۱۳۱۳ پایان یافت. در فروردین آن سال، علی‌اصغر حکمت دبیرستان را افتتاح کرد. هزینه ساخت این بنا در سال اجرا برابر با هفتصدوشصت هزار ریال، معادل هفتادوشش هزار تومان، بوده که از محل اعتبارات دولتی تأمین شده است.»

دبیرستان ایرانشهر
در حال احداث؛
(سال ۱۳۱۵)

اما مرآت، به نقل از استاد خرمی، می‌نویسد: «کار تسطیح و دیوارکشی از اول مهر ۱۳۱۴ تا مهر ۱۳۱۵ طول کشید و کار گودبرداری و پی‌کنی از مهر ۱۳۱۵ شروع شد و از اول اردیبهشت ۱۳۱۶ پی‌ها آماده شد و نخستین سنگ بنا نصب گردید. مرآت زیربنای آن را ۴۲۹۰ مترمربع نوشته است.» (مرآت، ۱۳۹۲).

او به نقل از استاد علی‌اکبر رحمانی، می‌نویسد:

«محمد مهدی رادسرسشت، مدیر معارف یزد، ضمن سرکشی به دبیرستان، هزینه‌های ساختمان را پرداخت می‌کرده است. همچنان‌که حکمت هم در کتاب خود، اتمام بنا را از همت رادسرسشت می‌داند.»

از آذر ۱۳۱۴ ش. مهندس میرزا احمدخان طاهری (لیسانسیه دانشکده فلاحه)، که از تهران به یزد آمده بود، به ریاست دبیرستان گمارده شد زیرا تا آن زمان این دبیرستان رئیس نداشت و رئیس اداره معارف وقت یزد مدیریت آن را بر عهده داشت (مدیریت طاهری تا سال ۱۳۲۵ ش برقرار بود). در اسفند همان سال، اصغر عدالت به نظامت دبیرستان انتخاب شد. در روز جمعه به تاریخ ۱۳۱۵/۱/۱۴ علی‌اصغر حکمت برای بار دوم به یزد آمد و در آیین نصب سنگ بنا در میان تالار اجتماعات دبیرستان شرکت کرد. روی سنگ این جمله دیده می‌شد: «... نخستین سنگ بنای دبیرستان یزد در روز ۱۵ فروردین ماه ۱۳۱۵ خورشیدی در این جایگاه نهاده شد.» سپس در جشن ورزشی برای فرهنگیان یزد سخنرانی کرد. (متن سخنرانی وی موجود است.) (مرآت، ۱۳۹۲).

سرانجام در سال ۱۳۱۶ ش ساخت ساختمان دبیرستان ایرانشهر به پایان رسید و بر کتیبه کاشی آن، ماده تاریخی از احمد بهمنیار (۱۲۶۲-۱۳۳۴ ش)، عضو فرهنگستان ایران، دیده می‌شود که بیت تاریخ آن از این قرار است:

ز «بهمنیار» در تاریخ این فرخ بنا بشنو «به علم آباد بینم مرز یزد از این دبیرستان»
باوجود این اکبر خداداد (۱۳۹۶، ص ۱۵) می‌نویسد که در آبان ۱۳۱۷ ش دبیرستان به محل کنونی آمد و رسماً گشایش یافت. مجله تعلیم و تربیت در مطلب «گزارش جشن چهارم آبان» آیین گشایش ساختمان تازه دبیرستان را روز ۱۶ آذر ۱۳۱۷ ذکر کرده است.

۱. مدیران معارف (فرهنگ) یزد از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۱۸ ش مدیر دبیرستان ایرانشهر بودند. پنج نفر اول این فهرست هم‌زمان مدیر بودند. این مدیران عبارت‌اند از:
 ۱. محمدعلی نصیریان (در اواخر سال ۱۳۰۶ تا آذر ۱۳۰۸ ش)؛
 ۲. سید محمد نوربخش (تا سال ۱۳۱۰ ش)؛
 ۳. محمدعلی نصیریان (۱۳۱۰ تا ۱۳۱۲ ش)، برای بار دوم؛
 ۴. کمال السلطنه بحرالعلومی (۱۳۱۲ ش به مدت ۸ ماه)؛
 ۵. ابوتراب فرساد (از ۱۳۱۳/۱۱/۲۸ تا روز دوشنبه ۱۳۱۵/۲/۲۱) و سپس فرساد به مرکز احضار و دکتر محمد طاهری کفیل معارف شد؛
 ۶. محمدمهدی رادسرشت (۱۳۱۵/۶/۱۵ ش تا ۱۳۱۸/۵/۱۹ ش).

نشان

در آن زمان رسم بود که برای هر دبیرستان نشانی خاص طراحی می‌شد. نشان دبیرستان ایرانشهر یزد که برگرفته از نگاره‌های باستانی ایران، به‌ویژه در تخت‌جمشید، است مفاهیم زیر را در خود دارد:

در درون دایره‌ای که نماد «حرکت و زمان و نشان‌دهنده حرکتی بدون آغاز و پایان» است (تارنمای ایده)، نخست در دو سوی نگاره، دو واژه دانایی و توانایی دیده می‌شود. آنگاه در میان دایره، انسانی به نبرد با حیوانی ترکیب‌یافته از دست انسان، سر شیر، بال عقاب، یال اسب، دم عقرب و پای مرغ برخاسته است که «رمز آن غلبه عقل بر جهل است، زیرا حیوانی که بر آن غلبه شده، دارای تمام قوای حیوانی است ... اما فاقد عقل انسانی است.» (مرآت، ۱۳۹۲).

ساختمان

ساختمان دبیرستان و یگانه بودن معماری آن در میان مکان‌های آموزشی کشور مرهون شناخت، مطالعه و طراحی یکی از زبردستان هنر معماری به نام آندره گدار^۱ (۱۸۸۱-۱۹۶۵)، معمار و باستان‌شناس فرانسوی، نخستین رئیس اداره باستان‌شناسی ایران، رئیس کتابخانه وزارت معارف، مدیرکل موزه ایران باستان و بنیانگذار دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران است. هموست که طراحی بناهای نامداری چون: دانشگاه تهران، موزه ایران باستان و کتابخانه ملی ایران در تهران، آرامگاه حافظ در شیراز، موزه آذربایجان در تبریز، دبیرستان حکیم نظامی قم و دانشکده ادبیات اهواز (سه گوش) را استادانه انجام داد. اثر مکتوب وی به نام آثار ایران نتیجه شناخت او از سبک و شیوه معماری ایران است. همسر باستان‌شناس وی، یدا گدار^۲ در این سفرها دستیار و همراه او در دوران اقامت در ایران بود.

1. André Godard
2. Yadda Godard

«سیرو» کسی است که نخستین کتابچه را در شناخت مسجد جامع کبیر یزد به زبان فرانسوی نوشت

گذار به سال ۱۳۱۳ش نقشه دبیرستان ایران شهر را کشید و با ماکسیم سیرو (۱۹۰۷-۱۹۷۵) کارشناس معماری از فرانسه و از نخستین استادان دانشکده هنرهای زیبا در دانشگاه تهران اجرا شد. علی اصغر حکمت، طراح ابتکاری و ظریف دبیرستان را از آن سیرو می‌داند (حکمت، ۱۳۵۵، ص ۳۱۶). سیرو کسی است که نخستین کتابچه را در شناخت مسجد جامع کبیر یزد به زبان فرانسوی نوشت.

در این میان باید از نقش مشاوران او در یزد قدرشناسی کرد که استادان معمار زبده و کارآمد یزدی چون: محمدابراهیم رمضانخانی (وی به هنر طاق‌سازی، معروف به «یزدی‌بندی»، شهره بود که در آن زمان معماران شهرهای دیگر این هنر را نمی‌دانستند)، فضل‌الله محبوبی اردکانی (معروف بود که سقف‌هایی تادهنه ده متری را باخست خام زده است)، حسین شاکری شمسی، احمد اشکذری، محمد جلالیان، علی اکبر خرمی (معروف به اکبر آخوند)، علی اکبر خرمشاهی (هنرمند و طاق‌پوش)، میرزا عباس ابهچی اردکانی (هنرمند طاق‌پوش)، علی اکبر مجیبیان یزدی، محمد مجیبیان، کاظم مجیبیان، حسینعلی محمودی مهریزی، علی اکبر گلاب، محمود خوش‌زبان، محمدعلی فلاحتی مروست، حسین خان و عباس علمی را به او معرفی کردند تا ماهرانه به خلق چنین فضایی بپردازند که از پس روزگاران و نزدیک به یک قرن همچنان استوار و پابرجا به حیات علمی و معنوی خود ادامه می‌دهد.

درباره کار بزرگ معماران فرانسوی آمده است: «تصور کار عظیم گذار و همسر و همراهانش در سفر به تمام نقاط پهناور ایران آن هم با امکانات اندک دهه‌های ۱۳۱۰ و ۱۳۲۰ شمسی کار آسانی نیست.» (مرآت، ۱۳۹۲).

در طول سال‌های زیادی، تالار نمایش دبیرستان و حیاط بزرگ آن (حدود ۳۵۰۰ مترمربع)، به دلیل نبود تالار و زمین مناسب در یزد، محل برگزاری بازی‌های میدانی، آیین‌های گوناگون ورزشی و نیز جشن‌های گوناگون بود (خداداد، ۱۳۹۶، ص ۱۱). نکته قابل توجه آنکه در تارنمای «دانشنامه تاریخ معماری و شهرسازی ایران شهر» قدمت بنا را دوران قاجاریه و تاریخ ساخت آن را ۱۳۱۵ق ذکر کرده است.

ویژگی معماری

شیوه و سبک معماری دبیرستان برگرفته از معماری عصر ساسانی است که با گوشه چشمی به معماری غربی و تلفیق با معماری سنتی یزد، سازگاری با اقلیم گرم و خشک، اجرا شده است؛ طاق‌های ضربی و کاربرد فراوان آجر در نما و کف و رواق‌های سقف‌دار، مانند مسجد جامع یزد، از ویژگی‌های آن به شمار می‌آید. به هر روی، با اینکه بنا با طراحی و اجرای دو تن از معماران فرانسوی بنیان شده و نشانه شناخت خوب آنان از معماری ایرانی و کویری است با وجود این در اصطلاح عامیانه رد پای معماران یزدی در گوشه‌گوشه این بنا پیداست. بانی این بنای فاخر، علی اصغر حکمت، به گونه ساده می‌نویسد:

I. Maxime Siroux

«دبیرستان ایرانشهر با سبک معماری کلاسیک قدیم ساخته شده و به نظر، ساختمان‌های سنتی کاروانسرای ایران را نشان می‌دهد، ولی باطن آن شامل اطاق‌های وسیع و روشن و ملحقات مانند تالار خطابه و آزمایشگاه و کتابخانه می‌باشد.» (حکمت، ۱۳۵۵، ص ۳۱۶).

خوشبختانه درباره معماری این دبیرستان، گفتارهای مفصل و چندگانه‌ای نوشته شده است که اهمیت آن را به خوبی باز می‌نمایاند. چنانکه نویسندگان گفتار زیر، به نقل از مصطفی کیانی، می‌نویسند:

«این بناها بر اساس نیازهای جدید و الگوی زندگی مدرن تعریف می‌شد. در این بناها معماران متفاوتی سعی نمودند تا با حفظ عناصر و تزئینات معماری بعد از اسلام و گاه ترکیب آن با ویژگی معماری پیش از اسلام، هویت ملی معماری ایران را تبیین نمایند. از جمله این ساختمان‌ها می‌توان به بناهای زیر اشاره کرد:

بیمارستان امام رضا (اثر: کریم طاهرزاده بهزاد، مشهد، ۱۳۰۷ ش)، ساختمان مرکزی پست (اثر: نیکلای مارکوف، تهران، ۱۳۱۳ ش)، دبیرستان البرز (اثر: لئون مارکوف، تهران، ۱۳۰۴ ش)، دبیرستان ایرانشهر یزد (اثر: آندره گدار، یزد، ۱۳۱۳ ش).» (سهیلی، ۱۳۸۹، ص ۳۸).

بنای مدرسهٔ ایرانشهر که آندره گدار و همکاری ماکسیم سیرو، در سال‌های ۱۳۱۵-۱۳۱۷ش، طراحی کردند و با کمک استادکاران ماهر یزدی ساخته شد، از چند وجه حائز اهمیت است: نخست، طرح آن به شیوه‌ای متفاوت از مدارس سنتی ایران و دوم، فاصله گرفتن از الگوی اصلی مدرسه‌سازی دوران پهلوی اول که دبیرستان البرز تهران را در پس‌زمینهٔ خود دارد (مصطفی‌زاده و پورمند، ۱۳۹۱).

نمای جنوبی ورودی دبیرستان ایرانشهر

در مقالهٔ «نقد آثاری از معماری معاصر ایران» آمده است:

«مدرسهٔ ایرانشهر ساختمانی یک طبقه با نمایی از آجر زرد رنگ است که به شکل نیم‌حلقه در میان بستر طرح قرار گرفته است. کلاس‌های درس، اتاق‌های اداری و کتابخانهٔ این بنا در تراز همکف - پشت رواق‌های حیاط اصلی - قرار گرفته و زیرزمین نیز به آزمایشگاه‌های مدرسه اختصاص یافته است. کلاس‌های درس و فضاهای کمک آموزشی، همچون کتابخانه و آزمایشگاه و حیاط وسیع مدرسه، آن را به نمونه‌ای از مدارس جدید و هماهنگ با تحولات نظام آموزشی کشور در دهه‌های ابتدایی این قرن تبدیل می‌کند. در طول زمان تغییراتی همچون اضافه شدن ورودی‌های شمالی و جنوبی، ساخت بنایی در شمال بستر طرح و الحاق پلکان و حیاط فرونشسته‌ای در جنوب غربی ساختمان برای دسترسی به زیرزمین احداث شده است.» (کوکبی، ۱۳۹۰).

او به نقل از همان مقاله می‌افزاید:

«ساختمان روی لایه‌هایی از رسوبات ماسه‌ای مستحکم که حاصل آبرفت‌ها و رسوبات دیرینهٔ طبیعی است واقع گردیده است. مصالح به‌کاررفته در این بنا عبارت است از: آجر، گچ، آهک، کاشی، کاهگل.

کف حیاط با آجر فرش گردیده است. دیوارها آجرچینی و نماسازی و در پای دیوارها قرنیز سنگی است و در لبهٔ رواق‌ها آجرها به‌صورت هره چیده شده است. در جان‌پناه پشت‌بام از درپوش آجری به ابعاد نظامی ۵۰ در ۵۰ استفاده شده است. در نمای آن بیش از ۱۱۰۰۰ متر کاشی رنگی لعابدار کار رفته است.

از پنجره‌های باریک و بلند در نماسازی و قوس‌های استوانی در سردر ورودی سالن اجتماعات استفاده شده است. قوس‌های تخم‌مرغی مشخصهٔ معماری عصر ساسانی و قوس‌های خیزدار ویژگی عصر صفوی است که این دو نوع سبک قوس و طاق‌بندی در دبیرستان ایرانشهر مشهود است.

در زمان تأسیس این دبیرستان در شهر یزد آب لوله‌کشی نبود. اما این دبیرستان آب و سرویس بهداشتی داشته و شیرهای آبخوری و حتی شیرهای آب باغچه‌ها از منبع آب ساخته شده و در طبقهٔ دوم تغذیه می‌شده است. این منبع آب در یک اتاق امن بوده که به‌لحاظ بهداشتی و امنیتی دسترسی به آن مشکل بود. آب را از طریق چاه چهل گز و توسط چرخ چاه به منبع می‌رساندند.» (کوکبی، ۱۳۹۰).

نمای شمالی دبیرستان ایرانشهر

در منبعی دیگر آمده است: «قوس‌های تخم‌مرغی، استفاده بیش از یازده هزار متر کاشی‌های رنگی لعاب‌دار در جان‌پناه رواق‌ها و پشت‌بام، مشخصه معماری عصر ساسانی و قوس‌های خیزدار و متعلق به عصر صفوی در این بنا از جمله ویژگی‌های بارز معماری این دبیرستان است.» (مشرق نیوز، ۱۳۸۹).

سرانجام خبرنگار خبرگزاری پانا آورده است: «از ویژگی‌های مهم و نمادین دبیرستان ماندگار ایرانشهر برخوردار از کالبدی حجیم و پرصلابت است. استفاده از آجر، گچ و مقدار اندکی کاهگل به‌عنوان مصالح در ساخت دبیرستان، بنایی تک‌رنگ و بی‌آرایش را به وجود آورده است. تنها جایی از بنا که رنگ قابل مشاهده است، جان‌پناهی است که در لبه رواق‌های دور بنا با آجرهای لعاب‌دار فیروزه‌ای به‌صورت مشبک ساخته شده است.» (امیرحسین امیری‌نژاد، ۱۳۹۹).

مدیران

در سال ۱۳۱۴ ش مدیریت برای دبیرستان ایرانشهر انتخاب شد و پس از آن مدیرانی آنجا را اداره کردند که به ترتیب نام آن‌ها می‌آید تا در تاریخ فرهنگ ایران و یزد نقش آنان حفظ شود.

مهندس احمد طاهری (۱۳۱۴-۱۳۲۵ ش)، سیدعلی محمد طباطبایی یزدیان (۱۳۲۵-۱۳۲۷ ش)، حسین فخرالدینی (۱۳۲۸-۱۳۲۹ ش)، دکتر حسین مجیبی اردکانی (۱۳۳۰-۱۳۳۵ ش)، مهندس احمد طاهری (۱۳۴۰-۱۳۳۵ ش)، محمدرضا مشکیان (۱۳۴۰-۱۳۴۳ ش)، سید جمال‌الدین ناصری مه‌ریزی (۱۳۴۳-۱۳۴۶ ش)، حسین بامشاد (۱۳۴۶-۱۳۵۶ ش)، محمدحسین مشایی (۱۳۵۷-۱۳۵۸ ش)، محمد مرشدیان (۱۳۵۹-۱۳۵۸ ش)، حسین شرقی (۱۳۵۹-۱۳۶۱ ش)، سیدجعفر رستگاری (۱۳۶۱-۱۳۶۲ ش)، سیدمحمود رضوی (۱۳۶۲-۱۳۶۷ ش)، محمد کاشفی (۱۳۶۷-۱۳۶۸ ش)، اسماعیل جعفری (۱۳۶۸-۱۳۷۴ ش)، هدایت‌الله جندقی (۱۳۷۴-۱۳۷۸ ش)، سعیدملکوتیان (۱۳۷۸-۱۳۸۶ ش)، مرتضی کریمی پناه (۱۳۸۶-۱۳۹۱ ش)، محمدمهدی احسان‌زاده (۱۳۹۱-۱۳۹۵ ش)، اکبر خداداد (۱۳۹۵ تاکنون). (خداداد، ۱۳۹۶، ص ۲۳-۲۷).

دبیران

نمای جنوبی ورودی
دبیرستان ایرانشهر
(نمای اصلی)

این دبیرستان در سایه دانش و کاردانی دبیران برجسته خود موفق به رهسپاری دانش‌آموزان نخبه به مراکز آموزش عالی شد که نام برخی از آنان در زیر می‌آید:

محمدعلی فرهمند (عربی)، احمد قادریان (شیمی)، دکتر ابوالقاسم قلم‌سیاه (فیزیک)، دکتر حسین مجبوی اردکانی (تاریخ)، عبدالحسین مصحفی (ریاضی)، احمد مدقق یزدی (ادبیات)، احمد طاهری (کشاورزی)، جلیل طیبات (جغرافی)، عبدالغنی علیم‌مروستی (ریاضی)، خدابخش منیری (زبان انگلیسی)، سیدمحمد شکوهی (زبان فرانسه)، سیدعلی آیت‌اللهی (ادبیات فارسی)، تقی حجت (شیمی).

دانش‌آموختگان نامی

از درون این آموزشگاه کهن، صدها دانشور و فرزانه به عرصه علم، فرهنگ و دانش ایران پای نهادند که فقط نام اندکی از آنان در زیر می‌آید:

- پروفیسور موسی آرمان (خاکشوری) رئیس سازمان فضایی امریکا (ناسا)
- پروفیسور حمید احمدیه (چشم‌پزشک)
- دکتر محمدعلی اسلامی ندوشن (نویسنده، مترجم و شاعر)
- دکتر ذبیح‌الله امیری (رئیس کل دانشگاه‌های کانادا)
- دکتر مهدی بهزاد (ریاضی‌دان)
- دکتر محمدحسین پاپلی یزدی (استاد دانشگاه سوربن فرانسه)
- محمدکریم پیرنیا (معمار، محقق، نویسنده، نظریه‌پرداز معماری و استاد دانشگاه)
- دکتر یدالله جلالی پندری (نویسنده و استاد دانشگاه یزد)
- دکتر سید مهدی پیغمبری (متخصص قلب)
- پروفیسور محمدعلی تکلو (استاد فیزیک)
- دکتر محمدعلی حفیظی (دبیر اسبق نظام‌پزشکی کل کشور)

- پروفسور احمد دانشمند
- دکتر محمد دانش یزدی
- پروفسور ناصر رجال (فوق تخصص آلرژی، متخصص اطفال، استاد دانشگاه در امریکا)
- دکتر محمدحسین سلطان زاده (روان شناس، نویسنده و استاد دانشگاه علوم پزشکی تهران)
- دکتر محمود رشیقی فیروزآبادی (متخصص چشم)
- دکتر جلیل شاهی (رئیس دانشگاه یزد)
- دکتر سید محمود صدر بافقی (متخصص قلب)
- دکتر محمدجلال عباسی شوازی (استاد دانشگاه، جمعیت شناس)
- دکتر سید عباس عطری (متخصص و استاد دانشگاه با بیش از پانصد مقاله علمی و پژوهشی در داخل و خارج کشور)
- دکتر علی محمد کاردان (نویسنده و صاحب نظر روان شناسی و از چهره های ماندگار)
- دکتر سید مرتضی لسانی
- دکتر جلال مجیبیان (پزشک متخصص و بانی بیمارستان مجیبیان)
- دکتر حاجب مرتاض (پزشک متخصص جراحی عمومی فلوشیب از دانشگاه لندن و رئیس بیمارستان مرتاض)
- دکتر محمدرضا میر (جراح و سرطان شناس)
- دکتر سید محمود میرباقری (استاد دانشگاه، عضو فرهنگستان زبان)
- دکتر احمد نقیب زاده (استاد تمام و صاحب نظر علوم سیاسی دانشگاه تهران)

موزه علوم یزد در سال ۱۳۶۷ از سوی آموزش و پرورش یزد و با نظارت هیئت علمی و با پیگیری جلال مسعودی در زیرزمین دبیرستان با مساحت حدود ۳۵۰۰ مترمربع آغاز به کار کرد و کم کم با افزودن اشیاء و کالبدها گسترش یافت. مرحله نخست آن در سال ۱۳۶۹ گشایش یافت و هم اکنون دارای بخش های تاریخ طبیعی، جانورشناسی، زمین شناسی، فیزیک، کارگاه تاکسی درمی، گیاه شناسی و نجوم است. هدف از بنیان این موزه گردآوری نمونه های گوناگون زیستی و طبیعی و ارائه آزمایش های گوناگون به بازدیدکنندگان است. در بخش دیدنی آنکه نجوم است افلاک نما، تجهیزات رایانه ای، تلسکوپ، دستگاه نمایش سیاره های منظومه شمسی و چگونگی خسوف و کسوف به نمایش گذاشته می شود (بسته نگار و دیگران، ۱۳۸۷، ص ۸۰).

وضعیت کنونی

مرکز فرهنگی که اکنون به عنوان دبیرستان و پیش دانشگاهی ماندگار ایران شهر یاد شده است در ابتدای خیابان ایران شهر (شهید رجایی کنونی) در ناحیه یک آموزش و پرورش یزد قرار دارد.

با پیگیری سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، دبیرستان ایرانشهر در چهارم تیر ۱۳۷۷ به شماره ثبتی ۲۰۴۸ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید. با آنکه تاریخ ساخت بنا ۱۳۱۳ تا ۱۳۱۷ شمسی است، اما سازمان میراث فرهنگی استان یزد به نادرست این بنا را متعلق به دوران قاجاریه می‌داند!

این دبیرستان بنابر ویژگی‌هایی که داشت و با درخواست سازمان آموزش و پرورش یزد و موافقت شورای عالی آموزش و پرورش، در سال ۱۳۸۴ ش، در فهرست «مدارس ماندگار» به ثبت رسید.

منابع

۱. امیری‌نژاد، امیرحسین (۱۳۹۹/۶/۲۹). «سرگذشتی ماندگار از ایرانشهر ماندگار». خبرگزاری پانا.
۲. بسته‌نگار، مهرنوش؛ فرقانی، علی و آخوندی، علی‌رضا «موزه های علوم در ایران و جهان»، رهیافت، ش ۴۳ (پاییز و زمستان ۱۳۸۷): ۸۰.
۳. پرشین بلاگ (۱۳۹۹/۸/۱۰). «مختصری از تاریخچه دبیرستان ایرانشهر». تارنمای دبیرستان پسرانه ایرانشهر.
۴. تارنمای دبیرستان پسرانه ایرانشهر: <https://iranshahrit.persianblog.ir>
۵. تارنمای یاد یاران یزد (۱۳۹۰/۱۱/۲۲). «شعر غلامرضا محمدی (کوبی)».
۶. تارنمای یزد فردا (۱۳۹۹/۶/۱۱). «دبیرستان ایرانشهر کرمان» به نقل از هفته‌نامه امرداد.
۷. تعلیم و تربیت (۱۳۱۷)، «گزارش جشن چهارم آبان»، س ۸، ش ۸، ص ۶۰ - ۶۹.
۸. حکمت، علی‌اصغر (۱۳۵۵). سی خاطره از عصر فرخنده پهلوی. تهران: وحیدنیا، ص ۲۱۶-۳۱۷.
۹. خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۹/۳/۲۱). «مدارس ماندگار، هویت نظام تعلیم و تربیت را بهتر بشناسیم».
۱۰. خبرگزاری مهر (۱۳۹۵/۸/۸). «دبیرستان ۸۰ ساله ایرانشهر در گرگان مقاوم‌سازی شد».
۱۱. خداداد، اکبر (۱۳۹۶). «دبیرستان ماندگار ایرانشهر یزد». یزد: کتابچه داخلی دبیرستان ایرانشهر.
۱۲. دانشنامه تاریخ معماری و شهرسازی ایرانشهر. «مدرسه ایرانشهر». تهران: راه و شهرسازی در: <http://iranshahrpedia.com>
۱۳. دنیای اقتصاد (۱۳۹۱/۱۲/۲۸). «آندره گدار و بناهای ماندگار». ش ۲۸۸۵.
۱۴. رضوی‌پور، مریم‌سادات، ذاکری، محمد مهدی (۱۳۹۶). «تأثیر تحول نظام آموزشی بر هویت معماری مدارس دوره قاجار و پهلوی». مطالعات ملی، س ۱۸، ش ۴، پیاپی ۷۲، ص ۷۰ و ۷۴.
۱۵. سهیلی، جمال‌الدین، داراب، دبیا (۱۳۸۹). «تأثیر نظام‌های حکومتی در ظهور جنبش‌های ملی‌گرایانه معماری ایران و ترکیه». باغ نظر، س ۷، ش ۱۴، ص ۳۸، ۴۲.
۱۶. شکوهی، سیدحسین (۱۳۴۶). دیوان سید حسن شکوهی. یزد: بی‌نا.
۱۷. کوکی، ملیحه (۱۳۹۰/۴/۲۸). «تو وود کلاسیک، مدرسه ایرانشهر یزد، آندره‌گدار». اتود کانال به نقل از نقد آثاری از معماری معاصر ایران.
۱۸. گفت‌وگوی نگارنده با حسین بشارت (۱۳۹۹/۸/۱۴).
۱۹. گفت‌وگوی نگارنده با زینب مرآت (۱۳۹۹/۸/۱۹).
۲۰. گفت‌وگوی نگارنده با مسعود دهقانی فیروزآبادی (۱۳۹۹/۸/۲۰).
۲۱. مرآت، زینب (۱۳۹۲/۶/۹). «تاریخچه اولین دبیرستان دولتی ایرانشهر یزد». تارنمای یاد یاران.
۲۲. مصطفی‌زاده، مصطفی، حسینی، پورمند (۱۳۹۱). «دبیرستان ایرانشهر یزد ۱۳۱۵-۱۳۱۷ ش، تجسد زبان معمارانه جدید برای نهاد آموزشی مدرن»، همایش ملی صدسال معماری و شهرسازی ایران معاصر، کرج: سازمان نظام‌مهندسی ساختمان استان البرز، در: https://www.civilica.com/Paper-ALBORZ01-ALBORZ01_098.html
۲۳. ملکوئیان، سعید. «تاریخچه ساختمان دبیرستان ایرانشهر»، پرشین بلاگ، در: <https://iranshahrit.persianblog.ir>